

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 359-366, ELAZIĞ-2002

MISIR MEMLÛKLARININ HUDUD KALESİ RUMKALE VE ANADOLU'DA MEMLÛK İZLERİ

*Rumkale Which is the Border Castle of Egyptian Mamluks and
Mamluks Traces in Anatolia*

Muammer GÛL*

ÖZET

Tarihî Rumkale şehrinin MÖ: 855'te Asur kralı Salmanasar III tarafından kurulduğu zikredilmektedir. Şehir İslâmiyet öncesi dönemde olduğu gibi İslâmî dönemde de önemli rol oynamıştır.

Güneydoğu Anadolu erken dönemde Müslümanların eline geçmesine rağmen Rumkale stratejik konumundan dolayı 1292 yılına kadar Müslüman toprakları içerisinde fethedilemeyen bir yer olarak kaldı. Bu stratejik konumu kale hakimiyetine dayalı bir idare anlayışı benimseyen Mısır Memlûkları tarafından kullanılarak bu devletin kuzey sınırlarının bir üssü haline getirildi. Ancak bu stratejik konum Suriye merkezli iç muhalefetin de bir dayanağı oldu.

Bu çerçevede kendisini sultan ilân eden Memluk komutanlarından Çekem bu şehre de hâkim olmuş ve bugünkü Halfeti ilçesinin Çekem mahallesi (eski köy) ismi onun hatırası olarak kalmıştır. Ancak Rumkale (Halfeti)'deki Memlûk izleri Çekem ismi ile sınırlı olmayıp Birecik Baraj gölü altında kalan birçok eser vardır.

Anahtar Kelimeler: Asur Anadolu Çekem Mısır Suriye

ABSTRACT

It has been told that the historical Rumkala city had been set up by the Assyrian king Salmanasar III in 855 B.C. The city played an important role during the Islamic period as well as the pre-Islamic era. Even though all the south-eastern Anatolia was conquered by Muslims during the early period, Rumkala lasted until 1292 as an island within the muslim territory because of its strategic position.

This strategic position of Rumkala was used by Egyptian Mamluks that adopted an understanding of administration depending on castle domination and thus it became the northern front base of that state. But later, this location turned into a support to the interior opposition of Syrian origin.

Within this framework, Çekem, a Mamluk commander, took control of the city and declared himself to be the sultan. Now there is a Çekem Quarte (old village) in Halfeti as a remembrance of him. There are many other tracer of Mamluks in Rumkala (in Halfeti) which are lying down under the Birecik Dam.

Key Words: Assyria Anatolia Çekem Egypt Syria

* Yard.Doç.Dr.Harran Üniversitesi Fen-Edb. Fak.Tarih Böl. Şanlıurfa/MguL23@yahoo.com

MISIR MEMLÛKLARININ HUDUD KALESİ RUMKALE VE ANADOLU'DA MEMLÛK İZLERİ

I – Rumkale'nin Siyasî Tarihçesi

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Yakınoğu coğrafyası içerisindeki yeri açısından tarih boyunca önemli bir jeopolitik konuma sahip olmuştur. Bölgenin bu jeopolitik konumu bu bölgenin tarih boyunca Asya, Kafkasya, İnan, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya merkezli kültürlerle açık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Güneydoğu Anadolu'yu bu kültürlerin hakimiyet alanlarının tabii bir hududu haline getirmiştir. Bu açıdan ilk çağlardan beri İnan merkezli Pers ve Sasani devletlerinin ve daha sonraki dönemlerde bu bölgedeki İlhanlılar gibi devletlerin tabii hudutları da bu bölgeye dayandığı gibi (Gül, 2001, s. 2-3) Anadolu ve Mısır arasındaki hâkimiyet mücadelesinde de ilk çağlardan günümüze kadar gelecek şekilde bölge bir hudut rolü oynamıştır. (Spuler, 1957, s. 69-71)

Bu çerçevede baktığımız zaman Zengi, Eyyubî ve Memlûk devletlerinin Anadolu politikaları da bu jeopolitik konumun belirlediği bir hududa dayanıyordu. Daha önce İslâmiyet ile birlikte başlayan İslâm yayılması da başlangıçta Üsküdar'a kadar dayanmasına rağmen burada, Avasım (Sugur/ Uç bölgeler) olarak adlandırılan askerî bir tampon bölgede kilitlenmişti. Bu jeopolitik belirleyicilikle beraber bölgenin etnik-kabilevî yapısı ile dinî ve kültürel yapısının, bu jeopolitik belirleyiciliğin de tesiri ile, standart bir kültürü oluşturamaması (Türkdoğan, 1995, s. 5) da bölgeyi bir ayırım alanı haline getirmiştir. Daha çok Doğu Anadolu'yu bütünleyen ve Anadolu'nun tabii bir parçasını teşkil eden (Gül, 2000, s. 195-199) bu coğrafyada bölgenin tarihi ile yaşıt olan şehirlerden biri tarihi **Rumkale** şehridir.

Türkiye'nin iktisadî, kültürel ve sosyal yapısını güçlendirmekte olan Güneydoğu Anadolu Projesinin sonuçlandırılması için yapılan baraj göllerinin altında kalan yerleşim merkezlerinden biri de Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesidir. Halfeti ilçesi, bugün yerleşim alanının tahrip olmuş haliyle tarihî Rumkale şehrine dayanmaktadır. Bu da Halfeti'nin tarihini üç bin yılın üzerine çıkarmaktadır. Tarihi boyunca Simitrat, Urumia, Kal'a Rhomeyta, Hısna dhe Romeye, Kal'at ül-Rum, Klay Horomakon (Karadeniz, 1999, s. 424; Honigmann, 1988, s. 772), Ranculat, Romain Koyla, Kal'a Zerrin (Gündüz, 1999, s.329), Kal'atü'l-Müslimin (Honigmann, 1988, s. 779), Afamiya¹ Urum Gala - Rum Gala gibi isimler alan şehrin kuruluşu, MÖ 1230' da Proto-Hititlere kadar götürülmektedir. Ancak şehrin MÖ 855' de Assur Kralı Salmanasar III döneminde kurulmuş olması daha

muhtemel görülmektedir (Honigmann, 1988, s. 777; Karadeniz, 1999, s. 427; Gündüz, 1999, s. 329). Şehir, tarihî gelişimi içerisinde Hitit, Asur, Med, Pers, Makedon, Selevkos ve Partların idaresinde kalmıştır.

Rumkale'nin içerisinde bulunduğu Urfa ve çevresi, MÖ I. yüzyılda bölgenin halkı olan Aramiler vasıtası ile Partların yüksek hâkimiyeti altında Abgar krallığını teşkil etmiştir. Hıristiyanlık tarihi açısından Urfa çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira bazı efsaneler ilk hıristiyan kralını bu hanedana dayandırmaktadır (Segal, 1970, s. 62-69; Işıltan, 1988, s. 60-62; Işıltan, 1985, s.15). Güneydoğu Anadolu, Roma İmparatorluğu döneminde Orshoene eyaleti içinde yer almaktadır ve Rumkale bu eyaletteki önemli şehirlerden birisidir (Işıltan, 1988, s. 61).

Urfa ve çevresi Hz.Ömer döneminde fethedilmesine (Belazuri, 1987, s. 246-249) ve daha sonra Emevî, Abbasî, Selçuklu, Zengi ve Eyyübîler'in hâkimiyetlerinde uzun süre İslâm toprakları içerisinde kalmasına rağmen Rumkale stratejik konumdan dolayı Müslüman topraklarının dışında kalmıştır. I. Haçlı seferi sonucu 1098 yılında Urfa Haçlı kontluğunu kuran Boudovin de Boulogne kısa süre içerisinde hâkimiyetini genişleterek Rumkale'yi de 1116 yılında Ermeni Prensi Gog-Vasil'in elinden zaptetti (Mateos, 1987, s. 294; Runcıman, 1999, I, s.162). Urfa'nın 1144' de Zengilerin eline geçmesi üzerine Frank umumî efkârı, Joselin'in eşi Urfa kontesi Beatrice'nin 1150 yılında geri kalan Urfa topraklarını imparatora satmasını uygun buldu (Segal, 1970, s. 243; Runcıman, 1999, II, s. 258). Bunun sebebi bu toprakların Müslümanlara karşı korunamayacağı gerçeği idi. Bizans imparatoru Manuel de Kontes Beatrice'nin durumunu bildiği için geri kalan kontluk topraklarını satın almak istiyordu. Kontes de, Tell Başır, Ravendan, Samsat, Ayntab, Dülük ve Birecik kalelerini imparatora sattı. Ancak Fırat kenarında bulunan Rumkale (Ranculat)'yi bu satıştan hariç tutmuş ve burasını Ermeni katolikosuna teslim etmiştir. Bu kale bir buçuk asır müddetle Türk hâkimiyetinde, Ermeni katolikosluğunun merkezi olarak kalmıştır (Mateos, 1987, s. 253; Runcıman, 1999, II, s. 275). Rumkale'nin satılmamasının sebebi savunmaya elverişli konumdan dolayı şehrin kendisini Müslümanlara karşı savunabileceği düşüncesi olmalıdır.

Kendi dönemlerine kadar fethedilemeyen müstahkem kaleleri ele geçirmeyi başaran Moğollar, 1260 yılında Rumkale'yi de ele geçirmişlerdir. İlhanlı hükümdarı Hülagu, Suriye seferinde ordularını Malatya, Rumkale ve Birecik'te inşa ettirdiği köprülerle Fırat üzerinden geçirmiştir. Bu hâkimiyetle birlikte kalede bir miktar Moğol unsurunun varlığı bilinmektedir. Zira Memlûkların 1292 yılında burayı fethederken şehirdeki Moğol unsurunun varlığı bunu göstermektedir (Abu'l Farac, 1987, II, s. 509; Turan, 1984, s. 492). Rumkale, 13.-15. yüzyıllarda fethedilmez yapısıyla Mısır-Anadolu-İran üçgeninde önemli bir üs haline geldi. Jeopolitik gerçekler İlhanlıları Suriye ve daha da ötelelerdeki Mısır üzerinde hâkimiyet kurmak ya da denize güvenli bir bağlantı

sağlamak amacı ile böyle müstahkem kaleleri ele geçirmeye sevk ediyordu (Spuler, 1957, s. 70-71). Bu İlhanlılar için aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'yu elde tutmanın da garantisi mahiyetinde idi. Diğer taraftan Mısır Memlûkları'nın kuzey Suriye ve Anadolu politikalarında başarılı olmaları ise Rumkale gibi stratejik üsleri elde etmelerine bağlıydı. Bundan dolayı Sultan Kalavun döneminde 1280'de Mısır kuvvetleri Kal'at ül-Rum'u kuşatarak yağmalamışlardır (Abu'l Farac, 1987, II, s.603; Honigmann,

1988, s. 779; Turan, 1984, s. 574). Rumkale üzerine ikinci sefer Sultan el-Eşref el-Halil döneminde 1292'de gerçekleşti ve Moğollardan yardım bekleyen Rumkale Memlûklar tarafından fethedildi (Holt, 1999, s. 107; Karadeniz, 1999, s. 429-430; Honigmann, 1988, s. 779; Turan, 1984, s. 606). Bunu takip eden dönemde Rumkale'nin bölgedeki stratejik konumu daha da arttı. Çünkü idarî sistemini kale hâkimiyetine dayandıran Memlûklar, Suriye'yi güvence altına almak, Anadolu ve İran'ın (İlhanlıların) bölgedeki faaliyetlerini yakından takip etmek için ancak Rumkale gibi stratejik hudut kalelerini elde etmek ve bunları bir üs haline getirmekle mümkün görüyorlardı. Memlûk sultanın kitabelerde ve mektuplarında bilhassa Rumkale'nin fethini büyük bir zafer olarak zikretmesi Memlûkların Orta Doğu politikası açısından buranın ehemmiyetini göstermektedir. Rumkale Suriye naibi Sancar-Şucay tarafından sultanın emri ile tamir edildikten sonra *Kal'at ü'l-Müslimin* adını almıştır (Honigman, 1988, s. 779).

XI. yüzyıldan itibaren yoğun bir Türkmen nüfusunun göçüne sahne olan bu bölge içerisindeki Rumkale'nin ancak Memlûklar tarafından fethinden sonra önemli bir Türk iskânına sahne olduğu görülecektir. İlhanlıların Diyarbakır valisi Sutay Noyan'ın 1308 yılında Rumkale bölgesindeki Türkmenler ile mücadelesi ve onlar üzerindeki yağmaları (Sümer, 1970, s. 77-78; Karadeniz, 1999, s. 431), 1400 yılında Timur'un Suriye seferi sırasında Rumkale'deki Köpeklü Türkmenleri ile çatışması (Karadeniz, 1999, s. 432) ve bu dönemde Urfa, Siverek, Suruç, Harran, Caber ve Rakka çevresinde belli bir süre hâkim olan ve sayıları kırk elli bin hane ile gösterilen Döğer Türkmenlerinin gerek nüfus gerekse nüfuz olarak mevcudiyetleri Memlûklar dönemindeki iskanın mahiyetini göstermesi açısından önemlidir (Tıhrani, 1993, I, s. 53-54, 59; Sümer, 1954, 142-150). Bu iskan hadisesini XVI. yüzyılda Osmanlı Kanunnamelerinde gözlemlemek de mümkündür (Akgündüz, 1993, s. 637-638). Rumkale, bu yoğun Türkmen nüfusunun yaşadığı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye siyasî gelişmeleri açısından da önemli rol oynamıştır. Özellikle bu Türkmenler üzerinde XV. yüzyılda Ak Koyunlu - Memlûk mücadelesinde Rumkale kilit noktalarından biri durumuna gelecektir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Güneydoğu Anadolu bölgesi XI. Yüzyıldan itibaren yoğun Türkmen göçüne sahne olması ve hatta Anadolu'dan önce Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Türkleşmesine rağmen (Sevim, 1989, 32-35; Turan, 1984, s. 1-76) Rumkale müstahkem konumundan dolayı çevresi ile aynı yoğunlaşmayı yaşayamamış ve uzun bir

süre fethedilemeyen bir kale olarak İslâm beldeleri içerisinde kalabilmiştir. Diğer taraftan Rumkale'nin stratejik yapısı onu Memlûk Devleti içindeki mücadelede de asi komutanlarının ya da sultan adaylarının sığındıkları bir melce haline getirmiştir. Ünlü Memlûk komutanları Çekem, Nevruz, Devadar Özbek ve Demürtaş iç mücadelelerde veya Kahire'ye karşı sultanlık mücadelesinde Kal'atü'l-Rum'u bir sığınık ya da bir dayanak olarak kullanmışlardır. Döğer Türkmenlerinin lideri Salim de 1383 yılında Kara Koyunlu Kara Mehmed'in saldırısı karşısında Kal'atü'l-Müslimin'e sığınmıştı. (Sümer, 1980, s. 246; Sümer, 1984, s. 48; Sümer, 1954, s. 143). Bu durum Memlûk sultanlarının sınır kalelerinin denetimine önem vermesine (Holt, 1999, s. 96) ve bizzat Rumkale'ye gelerek teftiş yapmalarına sebep olmuştur (Sümer, 1984, s. 780). Bu da Memlûklar açısından Rumkale'nin önemini göstermektedir. Rumkale 1516 yılında Mercidabık savaşından sonra Osmanlı Devletine katıldı ve Halep eyaletine bağlandı (Danişmend, 1947, II, s. 40; Uzunçarşılı, 1983, II, 476). Ancak şehir bir hudut konumundan iç-el konumuna geçtiğinden stratejik önemini kaybetmiştir. Giderek küçülen şehrin nüfusu XIX. yüzyılda 5-10 haneye kadar düşmüştür. Rumkale harap olup tarih olurken yerleşim alanı Fırat'ın karşı sahiline nakledilmiş ve bu günkü Halfeti ilçesi doğmuştur. 1926 yılına kadar Birecik'e bağlı bir nahiye konumunda olan Halfeti 1954 yılında ilçe statüsüne çıkarılmıştır.(Akin, 2000, s. 98) Yine de Rumkale ismi uzun süre kullanılmıştır.

II. Memlûk Komutanı Çekem ve Halfeti'de Memlûk İzleri

Çekem ismi başlangıçta Halfeti ilçesine bağlı bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır. (1285/1869 tarihli Halep Salnâmesi, s.182-183'te Çekemli; 1926 tarihli Urfa Salnâmesinde Çekem olarak geçmektedir.). Daha sonra ilçenin bir mahallesi durumuna gelen bu Çekem köyü, ilçenin tarihi ve tabii yönleriyle en dikkate değer yeridir. Çekem mahallesi, tek yapılı evleri, sokakları, camisi , türbeleri ve mezarlığı kadar ismi ile de tarihidir. Çekem ismi önceki bölümde de zikrettiğimiz gibi ünlü bir Memlûk komutanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1405 yılında bütün Suriye'ye hâkim olduktan sonra sultanlık hevesine kapılmış ve Kahire'ye karşı muhalefetin en güçlü temsilcisi olmuş, gittiği şehirlerde bir sultan gibi karşılanmıştır. Kahire'ye karşı giriştiği sultanlık mücadelesinde başarılı olmamasına rağmen 1405 yılında Halep Naibi olmuştur. (Kopruman,1986, s. 30 vd.) 1407'de Halep'te "*Al-Malik al-Adil*" lakabı ile sultan ilan edilen Çekem' e hemen hemen bütün Suriye biat etmiştir (Sümer, 1980, s. 223-224; Kopruman, 1989, s. 182). Çekem'in bu unvanı alması Halep'in eski hakimi Nureddin b. Zengi'yi hatırlatmaya yönelik olduğu söylenmiştir (Holt, 1999, s. 182-183). Halep'te bir saray yaptırmaya başlayan Çekem'in Suriye'deki gücünden ve kendisini sultan ilân etmesinden dolayı Ak Koyunlu müverrihi Ebu Bakr Tıhranî ondan sultan olarak bahseder

(Tıhrani, 1993, I, s. 59). Ancak 1407 yılında önce Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlamlaştırmak isteyen **Çekem**^{2*} Diyarbakır merkez olmak üzere bu bölgede hakimiyet tesis etmek isteyen Ak-Koyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman ile Diyarbakır surları önünde girdiği savaşta güçlü olmasına rağmen beklenmedik bir şekilde 8 Nisan 1407 yılında hayatını kaybetmiştir (Tıhrani, 1993, I, s. 60-65; Turan, 1954, s. 15; Koprman, 1989, s. 56; Turan, 1980, s. 198-199). Çekem, gerek fiili olarak gerekse daha sonra naib ve sultan olarak Suriye'ye hâkim olduğu zaman, Rumkale'ye de hâkimdi ve kaleyi onun adına bir Memlûku idare ediyordu. 1408 yılında Çekem öldükten sonra bile ünlü komutanlardan **Nevruz** isyan ederek Rumkale'ye sığınırken Çekem'in bir memlûku hala buraya elinde tutuyordu ve Nevruz ile adamlarına sığınma imkânı vermişti (Koprman, 1989, s. 67).

Önceleri bir köy iken daha sonra ilçenin sınırları içerisinde kalan ve bu ünlü Memlûk komutanından ismini alan Çekem Mahallesi'nin Memlûklular ile olan münasebeti sadece bu isminden kaynaklanmıyor. Mahallenin merkezindeki camii ve onun bitişiğindeki türbe de o döneme ışık tutmaktadır. Türbenin kapısı üzerindeki kitabeğe göre türbe H.797/M.1395 yıllarında Hüseyin oğlu Şeyh Salih el- Hac Ali için Memlûk Sultanı Ebu Said Berkuk döneminde naib Alptuğ Tekin tarafından yaptırılmıştır. Çekem Mahallesi mezarlığında minyatür türbe olarak nitelendirilebileceğimiz örnekleri pek görülmeyen iki türbe bulunmaktadır. Kitabesi tarihsiz olanı Molla Yusuf'a, diğeri ise kitabesine göre 1899- 1900 tarihli olup Hakkı Hoca Ömer'e aittir. Ancak benzer mimarı özellikler birincisinin de aynı döneme ait olduğunu göstermektedir.

Halfeti ilçesinde ise tarihi olarak, Çekem Mahallesi'nin yanında Merkez Camisi ve harabe halindeki hamamı dikkat çekmektedir. Ancak en az bunlar kadar önemli olan geleneksel evleri, sokakları ve onların teşkil ettiği tüm yerleşim alanı da dikkat çekmektedir. 19. yüzyıla ait olan Merkez Camii kısmen ve harabe halinde bulunan hamamın (Gündüz, 1999, s. 234-239-242; Akpolat, 1998, 338) ise tamamı Birecik Barajının suları altında kalmıştır.

Fırat'a dönük olarak kurulan ilçenin evleri, eyvanları, düz damları, nehrin

***Çekem** ismi, Yınanç tarafından **Çikem** (yahut **Çekim**) şeklinde okunurken (Yınanç, 1979, s. 259); Faruk Sümer her ikisini de kullanmıştır. (Sumer, 1954, s.147'de Çikem; Sumer, 1984, s.48'de Çekim); Osman Turan, Çeküm şeklinde okurken Koprman Çekem şeklinde okumaktadır (Koprman, 1989, s. 30 vd). Tarihi Takvimler'de ise Çekim (چکیم) şeklinde yazılmıştır. (Turan, 1954, s. 15.) Ancak buradaki **Çekim** şeklindeki ifadeyi, "Müellifin bir cümlede bile aynı kelimenin yazılışında gösterdiği imla farklarında görmek mümkündür. Bunu Türk edebi dilinin Anadolu'daki inkişafında Farsça'dan yapılan tercümelerin nahiv üzerinde icra ettiği menfi tesirler" cümlesinden saymak gerekmektedir. (Turan, 1954, s. 7-8). Zira bu ismin **Çekem** (چکیم) okunması gerektiği bu mahallenin bugüne kadar gelen bu okunuş ve yazılışından çıkarılabildiği gibi yöre halkının bugünkü telaffuzundan da çıkarılabilir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz gibi Salnameler de bu telaffuzu teyid etmektedir.

muhteşem manzarasına nazır baş odalarıyla Güneydoğu Anadolu'nun geleneksel konut mimarlığı anlayışına uygun olarak selamlık ve harem bölümlerinden meydana gelmektedir. Bölge Emeviler'den itibaren Selçuklu , Kara koyunlu, Memlûklı ve Osmanlı hakimiyetlerinde yaklaşık bin yıllık bir geleneğe sahiptir. Osmanlı dönemine kadar genel olarak Güneydoğu ve Kuzey Suriye' de gelişen ve "Suriye evi" olarak bilinen evler; iç dekorasyonu açısından Memlûklar-Selçuklu hakimiyetinde Türk mimari unsurları ile yeni bir görünüm almıştır (Akpolat, 1998, s. 338-339; Gündüz, 1999, s. 250; GAP, 1999, s. 2). Hamit Bey konağı, Muhittin Ganneci konağı, Feyzullah Efendi konağı gibi eserler bütün bu özellikleri taşımaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, tarihî Rumkale şehri Mısır Memlûklarının bir hudud şehri idi ve stratejik konumundan dolayı, Urfa ve çevresi daha erken bir dönemde fethedilmesine rağmen, Rumkale ancak 13. yüzyılın sonlarında fethedilebilmiştir. Memlûklar bu müstahkem kaleyi Anadolu politikalarında bir üs olarak kullanmışlardır ve buradaki hâkimiyetlerinin hatırası olarak birçok eser bırakmışlardır. Bugün ne yazık ki Halfeti ilçesinin büyük bir kısmı Çekem mahallesinin ise tamamı sular altında kalmıştır. Yer altındaki kültürel mirasımızı kurtarmaya çalışırken, ecdat yadigarı olan yer üstündekileri hiç dokunmadan barajların sularına teslim ediyoruz. Bu kefene sarılı bir ölüyü kabire indirirken gösterdiğimiz saygı ve incelikten mi yoksa onlara bir türlü göstermediğimiz saygı ve koruma görevinden kurtulmanın verdiği bir ruh halinden mi kaynaklanıyor? Hangi sebepten olursa olsun şurası açıktır ki kültürel mirasımıza sahip çıkma, koruma ve yaşatma adına yapmamız gereken daha çok şey vardır.

Bibliyografya

- Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri** ,C.V., Fey Vakfı Yayınları , İstanbul 1993.
- Akın, Nur, "Suya Verilen Kent Halfeti", **Atlas Dergisi**, S. Mayıs 86, İstanbul 2000, s. 98.
- Akpolat, M.S., "Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçelerinin Kültürel Varlıklarının Belgelemesi Projesinin Düşündürdükleri" Gap Bölgesinde Kültürel Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, Şanlıurfa 1998, s. 338-339.
- Bertold, Spuler, **İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957.
- Danışmend, İ.Hamdi, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, İstanbul 1947.
- El-Belazuri, **Fütuhu'l Buldan** ,(Çev. M. Fayda), KB yayınları Ankara 1987 .
- Ebu Bakr Tıhrani , **Kitab-ı Diyarbekiriyye Ak koyunlular Tarihi** (Yay.Haz.Necati Lugal-Faruk Sumer), Ankara 1993.
- Ebu'l Farac , **Ebul Farac Tarihi**, C.II. (Çev. Ö.Rıza Doğrul) ,TTK Ankara 1987.
- Gül, Muammer, " Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri ", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Mart 2000, S. 46, s. 195-199.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- _____, “Baba İshak İsyanı'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenliği ve Jeopolitiği Açısından Önemi”, **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu** (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler), Elazığ 17-19 Ekim 2001, s. 2-3.
- Gündüz, Sema, “ *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ve Rum Kale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları* ”, **GAP Bölge İdaresi Başkanlığı**, Ankara 1999, s. 234-250, 329.
- Halep Salnamesi** 1893, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü .
- Halfeti Hamit Bey Konağı Restorasyon Projesi Ön Çalışması Raporu**, GAP İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999 .
- Holt, P.M., **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev.Özden Arıkan), İstanbul 1999.
- Honigemann, E., “ *Rum Kale* ”, **İA**, C. 9, MEB, İstanbul 1988, s. 772-779.
- Işıltan, Fikret, “ *Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış* ” Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, İstanbul 1998, s. 60-62.
- _____, **Urfa Bölgesi Tarihi**, İUEF Yayınları, İstanbul 1985.
- Karadeniz, Hasan B., “*XVI. Yüzyılda Rum Kale*”, **Belleten**, C. XLII, S.234, TTK Ankara 1999, s. 424-430.
- Koprıman, Kazım Yaşar, **Mısır Memlukları Tarihi**, KB Yayınları, Ankara 1989.
- Runcıman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.II, (Çev.Fikret Işıltan), TTK , Ankara 1999.
- Segal, J.B., **Edessa The Blessed City**, Oxford 1970.
- Sevim, Ali, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1989.
- Sumer, Faruk, “*Döğerlere Dair*”. **Türkiye Mecmuası**, C.X, İstanbul 1954, s. 147.
- _____, **Oğuzlar**, Ana Yayınları, Ankara 1980.
- _____, **Kara Koyunlular** , C I., TTK, Ankara 1984.
- _____, “*Anadolu'da Moğollar*”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, TTK, Ankara 1970, s. 77-78.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi** , Nakışlar Yay., İstanbul 1984.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.
- _____, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954.
- Türkdoğan, Orhan, “*Doğu ve Güneydoğu Kimliği Hakkında Öneriler ve Çözüm Yolları* “, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Nisan 1995, s. 5.
- Urfa Salnamesi** 1926, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü .
- Urfalı Mateus, **Urfalı Mateus Vakayı-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli** (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., TTK Ankara, 1983.
- Yımanç, Mükrimin H., “ *Ak koyunlular* ” , **İ.A.**, C. I, MEB, İstanbul 1979, s. 259.